

Анатолій Іваницький

УДК 398.8(476.7)

DOI 10.15407/nte2018.01.034

Добірка українських народних пісень з Берестейщини (нині — Брестська обл., Республіка Білорусь) з методичного погляду є прикладом експерименту в музичній етнографії. По-перше, представлено записи з понад півстоліття, що вже становить історичний і теоретичний інтерес: К. Квітка нотував 1920 року, а М. Пилипчак — 1986 року. По-друге, публікацію супроводжено коментарями К. Квітки, О. Горбачука (до речі, уродженця Берестейщини) та А. Іваницького.

Ключові слова: Берестейщина, записи народних пісень, транскрибування, К. Квітка, М. Пилипчак.

Methodwise, selected folk songs from Beresteyschyna (now — Brest Region, Republic of Belarus) is an example of experimentation within musical ethnography. Firstly, presented are records of more than half a century, the fact being of historical and theoretical interest by itself. K. Kvitka wrote them down in 1920, and M. Pylypchak — in 1986. Secondly, the publication is annotated by K. Kvitka, O. Horbachuk (to the point, a native of Beresteyschyna), and A. Ivanytskyi.

Keywords: Beresteyschyna, records of folk songs, transcribing, K. Kvitka, M. Pylypchak.

Записи Климента Квітки

З коментаря К. Квітки.

«Розпитуючи у 1920 році в Києві про біженців із північно-західних районів української мовної території, я отримав, між іншим, вказівку на селянку років 50-ти з містечка Малорита колишньої Гродненської губернії. Вона розмовляла лише на тамтешній говірці, хоча в останні роки перед переїздом до Києва мешкала у м. Радехові (нині Волинської області), де її чоловік, також селянин, був на службі. Вона була чи зовсім неписьменна, чи малограмотна; в усякому разі її кругозір був дуже обмежений. Малорита була її батьківщиною, усі пісні, які вона мені наспівала для запису, були, як вона запевняла, тамтешні, за винятком однієї — № 305 (701). Цю єдину пісню вона засвоїла від матері, яка була родом з кол. Пружанського повіту Гродненської губернії¹. Назви рідного села своєї матері моя інформантка пригадати не могла.

У той час, коли я укладав збірник, належність району Малорита до території північно-українських говорів не оскаржувалася в лінгвістичній літературі; зокрема, на картах, складених академіком Ю[химом] Карським, білорусом за походженням, межу білоруської мови показано значно північніше Малорита [...].

Виконання малоритської уродженки було якимось надто діловим, погляд її ніколи не пожвавлювався, у виразі обличчя не відбувалося ніяких змін, що залежали б від роду й змісту пісні. Темп здавався завжди дещо покvapливим. Коли вона співала, весь час здавалося, що вона, за звичкою працьовитої господині, прагне пошвидше покінчити з обов'язком нинішньої хвилини, щоб перейти до інших занять. Усі пісні вона виконувала дуже впевнено, не витрачаючи, здавалося, ні хвильки на пригадування чи сумніви. Любо-ві до пісень не виявляла. Говорила, що багато пісень забула цілком, і що ставилася б до них в минулому з більшою увагою, «якби знала, що завдяки їм можна буде “хлеб есть”» (натяк на невелику винагороду, яку вона діставала від мене).

Рідкісними знахідками є наспіви календарних обрядових пісень №№ 701 (597) та 305 (701).

Схильність до варіювання була проявлена нею у виконанні деяких пісень, але не усіх. Відсутність варіацій у запису означає відсутність їх у самому виконанні, а не моє недбальство чи поспіх» [12, с. 206—207].

КОЛЯДКИ, ЩЕДРІВКИ

Ходить галонька, ходить чорненька ²

Andante

Хо - дить га - лонь - ка, хо - дить чор - нень - ка по дво - ру,
ой а за не - ю яс - ний со - ко - лик з прізь - бо - ю.

Ходить галонька, ходить чорненька
По двору,
Ой а за нею ясний соколик
З прізьбою.

Зап. 1920 р. від біженки з північно-західної
української мовної території, с. Малорита, по-
віт Бересте Гродненської губ., Ганни Козиць-
кої, вік близько 50 р., неписьменна.

Васильова мати пушла куготати

Moderato

Ва - си - льо - ва ма - ти - На но - во - є лі - то, жи - то, пше - ни - цю, го - рох, са - чо -
пуш - ла ку - го - та - ти: ро - ди, Бо - же, жи - то,
ви цю, вся - ку паш - ни цю, з єд - но - го ко - ло - соч - ка бу - де жи - та боч ка. В клу - ні мо -
лит - но, в діж - ці не зи - хид - но. Дай то - бі, Бо - же,
син - ків же - ни - ти,
па - не гос - по - да - ру, го - ріл - ки виг - на - ти,
до - чок по - да - ва - ти, пи - ва на - ва - ри - ти.

Васильова мати
Пушла куготати:
— На нове літо
Роди, Боже, жито,
Жито, пшеницю,
Горох, сочевицю,
Всяку пашницю.
З єдно[г]о колосочка
Буде жита бочка.

В клуни молитно,
В діжці не зихидно.
Дай тобі, Боже,
Пане господару,
Синків женити,
Дочок подавати,
Горілки нагнати,
Пива наварити.

Далі без мелодії: «Кугу! Кугу!,
Дай тобі, Боже, тое,
Що стоїть на рогу!»
[11, № 284 (191)].

Ф. Колесса цю пісню визначив, з погляду
«музичної археології» [вислів Ф. Колесси. –
А. І.], як «на заворожування врожаю» [13,
с. 277].

ПІСНІ НАБОЖНІ

Святий Юрій по межах ходить

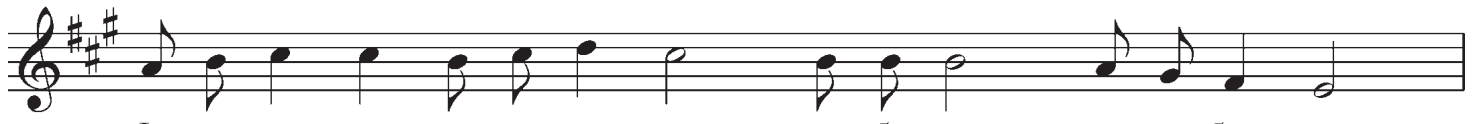
Allegretto

1. Свя - тий Ю - рій по ме-жах хо-дить, по ме-жах хо-дить да жи-то ро-дить.

Хрис - тос вос - крес, Син Бо - жий!

2. Із єд - но - го ко - ло - соч - ка та бу - де жи - та боч - ка.

Хрис - тос вос-крес, Син Бо - жий! Свя-тий Ю-рій Син Бо - жий!

1. Святий Юрій по межах ходить,
По межах ходить да жито родить.
2. Із єдного колосочка
Та буде жита бочка.
Христос воскрес, Син Божий!

Від Ганни Козицької [11, № 305 (701)].

Пісню співачка засвоїла від матері, що була
родом із Пружанського повіту Гродненської

губернії, але назву села Ганна Козицька при-
гадати не могла.

Коментар А. Іваницького.

Пісню «Святий Юрій по межах ходить» [11,
№ 305 (701)] К. Квітка зарахував до пісень
набожних. У Білорусі їх співали на Великдень,
«аналогічно з колядуванням», і називали во-
лочечними. В українців «цеї губ. волочечні піс-
ні зуться «рогульки» або «рогульчаті»».

Ішов Христос дорогою

Moderato

Ішов Христос дорогою, (2)

Стрітив дівку із водою. (2)

[11, № 301 (201)]

Нам Спаситель народився

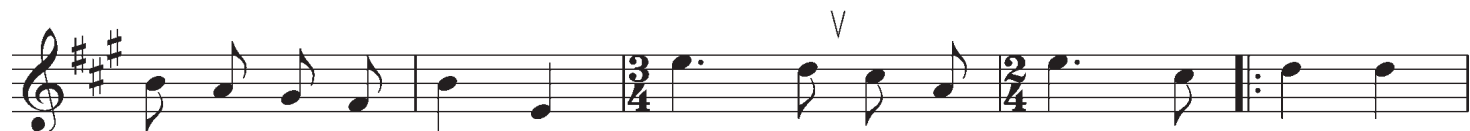
Moderato

1. Нам Спа - си - тель на - ро - див - ся, а - лі... а - лі - лу - я, в стай - ні во жло - бє,

во пол - нош - ном до - ме, Гос - по - ді, по - ми - луй! 2. А не пе - лю - щеч - ки,

а не ко - ли - сеч - ки, а - лі... а - лі - лу - я, тіль - ко

сін - ця под ко - лін - ця, Гос - по - ді, по - ми - луй!

1. Нам Спаситель

Народився,

Алі... аліуя,

В стайні во жлобе,

Во полношном доме,

Господі, помилуй!

2. А не пелюшечки,

А не колісочки,

Алі... аліуя,

Тільки сінця

Под колінця,

Господи, помилуй! ³

[11, № 250 (190)]

Ой було собі йа два брати, два

Andante

1. Ой бу - ло со - бі йа два бра - ти, два, йа бу - ло со - бі

йа два бра - ти, два. 2. Є - ден Ла - зар, дру - гий Ве - ли - їн, ой є - дин Ла - зар,

дру - гий Ве - ли - їн. 3. Ла - зар у - бо - гий, Ве - ли - їн бо - га - тий, Ла - зар у - бо - гий,

Ве - ли - їн бо - га - тий. 4. При - йшов Ла - зар к Ве-ли-їо-ну в стар - ці,

ой при-йшов Ла- зар к Ве-ли-їо-ну в стар - ці. 5. - Ве -ли-їо- не-бра - те,

по-да-ри ме-не, Ве-ли-їо-не-бра-те, по-да-ри ме-не. 6. По - да-ри ме - не,

чим лас-ка тво-я, по-да-ри ме - не, чим лас-ка тво-я, 7. бу - де пе-ред Бо-гом

вся ми-лосць тво-я, бу-де пе-ред Бо- гом вся ми-лосць тво-я.

8. - А що ж ти мні за брат на-шов-ся? Ой, а що ж ти мні за брат на-шов-ся?

9. Я сид-жу в сто-лу з па-на-ми, ой а ти при-йшов, тра-сеш тор-ба-ми!

10. Ка - зав Ве-ли-їн слу-ги за-зва-ти, пса-ми-хор-та- ми та й на-чва-ла-ти.

11. Ве - ли-їо-на-бра-га пси доб-рі бу-ли, Ла-за-ра зна - ли та не ку-са-ли,
та взя-ли йо - го, за гній схо-ва-ли.

12. По - пуд сто-ла-ми ^и круш-ки зби-ра-ли, Ла-за-ро-ву ду - шу йа тим жи-ви-ли,

13. на я-зи-ках во-ду но-си-ли, Ла-за-ро-ві ус - та йа тим мо-чи-ли.

14. Ле - жить Ла - зар сім день і є - дин, ой ле-жить Ла - зар
 1) або 1)
 сім день і є - дин. Ой я сид - жу я сид - жу

1. Ой було собі йа два брати, два.
Йа було собі йа два брати, два.
2. Єден Лазар, другий Велеїн,
Ой єдин Лазар, другий Велеїн.
3. Лазар убогий, Велеїн багатий. (2)
4. Прийшов Лазар к Велеїну в старці,
Ой прийшов Лазар к Велеїну в старці.
5. – Велийоне, брате, подари мене. (2)
6. Подари мене, чим ласка твоя, (2)
7. Буде перед Богом вся милость твоя, (2)
8. – А що ж ти мні за брат нашовся?
Ой а що ж ти мні за брат нашовся?
9. Я сиджу в столу з панами,
Ой а ти прийшов, трасеш торбами!
10. Казав Велеїн слуги зазвати,
Псами-хортами та й начвалати.
11. Велийона-брата пси добрі були,
Лазара знали та не кусали
Та взяли його, за гній сховали.
12. Попуд столами крушкки збирали,
Лазарову душу йа тим живили,
13. На язиках воду носили,
Лазарові уста йа тим мочили.
14. Лежить Лазар сім день і єдин,
Ой лежить Лазар сім день і єдин (і т. д.).
[11, № 296 (202)]

Коментар А. Іваницького.

Ф. Колесса в рецензії «З царини української музичної етнографії» щодо пісні про Лазаря «Ой було собі йа два брати» зазначив, «що ці коляди живуть в усній традиції власне “під контролем” друкованих видань з текстами і нотами» [13, с. 278]. Однак у Біблії (Євангеліє від Луки, 16/19–31) ідеться не про братів,

а про багатія і Лазаря. Лише три перші вірші стосуються змісту записаної К. Квіткою коляди. З невідомої причини Квітчин запис було зупинено: в останньому такті нотації стоїть примітка «і т. д.». Виходячи із цього «і т. д.», припускаємо, що співачка знала весь текст коляди про Лазаря. Схоже, К. Квітка, зважаючи на не надто велику цінність набожних пісень (зокрема, і про Лазаря), припинив запис. Із цим можна погодитися, якщо врахувати, що в ті роки було сутужно з папером, та й наспів нічим не приваблює: він зведений до повторення першого чотиритакту (з несуттєвими змінами), а сам чотиритакт, коли прискіпливо проаналізувати, є варіантним подвоєнням перших двох тактів. Уся ж коляда спирається на серіацію ритмічного фасону $(6+5) = (111122+11114)$.

Однак, з погляду народної поезики та змісту, коляда заслуговує на увагу. Зокрема, три перших вірша з Біблії в коляді розрослися до чотирнадцяти строф. Надалі, за текстом Біблії (вірші 22–31), ідеться про потойбічні муки багатія. Повний текст дав би уявлення про обсяг творчої уяви автора (чи авторів) набожних пісень. Не виключено, що повний запис коляди про Лазаря міг би позмагатися за масштабом тексту й докладністю сюжету з українськими думами. Немає сумніву, що коляду Ганна Козицька перейняла від сліпців-лірників.

Цей запис підказує ще один момент у польовій роботі. Якщо наспів (як у даному разі) не становить інтересу, то можна його докладно не нотувати, проте записати словесний текст. У ряді випадків збирачі фольклору так і діяли⁴.

МАСНИЦЯ

Ой упала колодонька с печи (спів «на колодку»)

Allegretto

1. Ой у - па - ла ко - ло - донь - ка с пе - чи та й по - би - ла Се - ме - но - ви пле - чи.

2. О - це то - бі, Се - ме - не, за ме - не, не хо - ди ти

1)

1)

по - но - чи до ме - не.

по - но - чи до ме - не.

1. Ой упала колодонька с печи
Та й побила Семенови плечи.

2. Ото тобі, Семене, за мене,
Не ходити поночи до мене.

[11, № 701 (597)]

ВЕСНА

Вороне, вороне, кашка збигає

Allegro

Во - ро - не, во - ро - не, каш - ка зби - га - є! Пу - шов во - рон по - ли - ка,

на - ко - лов - ши я - зи - ка, то - го во - рон не дба - є, що со - роч - ки не ма - є.

Вороне, вороне, кашка збигає!
Пушов ворон полика,
Наколовши языка,

Того ворон не дбає,
Що сорочки не має.

[11, № 96 (607)]

КУПАЙЛО

Ой молодая молодежи

Allegro

Ой мо - ло - да - я мо - ло - ди - це, ой ви - йди, ви - йди на гу - ли - цю.

1. Ой молодая молодецце,
Ой вийди, вийди на гулицю.

2. Ой вийди, вийди на гулицю,
Розведи дівкам купалицю!

[11, № 116 (642)]

ВЕСІЛЛЯ

Ой де ти ріс, ой де ти ріс, славний короваю

Vivo

Ой де ти ріс, ой де ти ріс, славний ко - ро - ва - ю?

Ой де ти ріс, ой де ти ріс, славний ко - ро - ва - ю?

[11, № 189 (655)]

Ой чи я тобі, йа мій батеньку, ще й з весни не казала

Andante

Ой чи я то - бі, йа мій ба-тень-ку, ще й з вес-ни не ка - за - ла,

ой чи я то - бі, йа мій ба-тень-ку, ще й з вес-ни не ка - за - ла,

що не сій рут - ки, не ко-пай гряд-ки, не бу-ду по-ли - ва - ти,

що не сій рут - ки, не ко - пай гряд - ки, не бу - ду по - ли -

ва - ти. 1) (в 1 строфі) 2) в 2 строфі тільки так
ще й з вес - ни не ка- тво - ї - ми сте- жень-

— Ой чи я тобі, йа мій батеньку, ще й з
весни не казала ⁵,
Що не сій рутки, не копай грядки, — не
буду поливати.
— Ой як я піду, моє дітятко, твоїми
стеженьками,
То поллю руту дрібну, зелену своїми
сльозоньками.
[11, № 182 (658)]

Коментар А. Іваницького.

Текст пісні «Ой чи я тобі, йа мій батеньку, ще й з весни не казала» має дві особливості. Перша — незначна — стосується використання сполучника «а» як частки, при цьому літера йотується — «йа». Таке явище досить поширене, хоча і сучасні деякі записувачі-аматори іноді помиляються і замість частки «йа» транскрибують займенник «я».

Друга особливість набагато загадковіша і потребує поглибленого лінгвістичного розгляду. Маю на увазі відсутність рими в першій строфі: «казала — поливати».

Показово, що вказаний брак рими характерний і для відомих мені варіантів ⁶. Забігаючи наперед, подам старовинний мовний прото-варіант («казала — поливала»), хоча його й не підтверджено відомими зразками. Пояснення буде подане далі. Отже:

Ой чи я тобі, йа мій батеньку, ще й з
весни не казала,
Що не сій рутки, не копай грядки, не
буду поливала.

Розглянемо вислів «не буду поливала», залучивши відомості з діалектології. На сучасного мовця він справляє враження, як мінімум, дуже незвичне. Така форма властива південно-західному діалекту української мови. За Ф. Жилком, «Минулий час дієслів більшос-

ті південно-західних говорів утворюється з колишніх фонетично і морфологічно змінених форм перфекта ⁷. Категорія перфекта втрачена, а його форми є тепер формою минулого часу» [4, с. 59]. Ф. Жилко навів наступні приклади: «ти будеш робила», «ми будем казали» [4, с. 60]. Така складена форма майбутнього часу є поєднанням дієслова «бути» та родових форм минулого часу (а не інфінітива): «буду ходила», «будеш працювала» тощо. Дослідник також зауважив: «Західно-поліські говірки поширені в південних районах Брестської області Білоруської РСР» [4, с. 42].

Відомий фольклорист і дослідник спадщини М. Леонтовича А. Завальнюк ⁸ подав у розмові зі мною свідчення про діалект його рідного с. Клинини Волочиського району Хмельницької області. За його свідченням, обговорювана складена форма майбутнього часу і досі трапляється серед старожилів села: «не буду робила», «не буду співала», «не буду гуляла» тощо.

Коментар можна завершити двома висновками. По-перше, пісня «Ой чи я тобі, йа мій батеньку, ще й з весни не казала» виникла в зоні поширення південно-західного діалекту української мови. Втрата в побутовому мовленні складеної форми майбутнього часу з родовим відмінком форми дієслова минулого часу призвела до заміни архаїчної форми «казала — буду поливала» до олітературеної «буду поливати» з порушення римування. По-друге, цей короткий нарис засвідчує непродуктивність застарілої методики розгляду фольклорних текстів філологами (тропів та вичерпної в науковому плані образності — порівнянь, метафор тощо). Фольклористика (і музична, і словесна) мусить переходити до принципово іншого — критико-текстологічного, історичного — аналізу народної творчості.

Ой бором, бором, боровиною

Allegro

Ой бо-ром, бо - ром, бо - ро-ви - но - ю, ой бо-ром, бо - ром, бо-ро-ви - но - ю,

чий то зять ї - де ве-чо-ри - но - ю, чий то зять ї - де ве-чо-ри - но - ю?

Ой бором, бором, боровиною, (2)

Чий то зять їде вечориною? (2)

[11, № 172 (654)]

Не куй, зозуле, в темнім лісі

Allegro

1. Не куй, зо - зу - ле, в тем-нім лі - сі, не куй, зо - зу - ле, в тем-нім

лі - сі, ще й на-ку - є - ся в дуб-ро - вонь-ці. 2. Ще й на-ку - є - ся

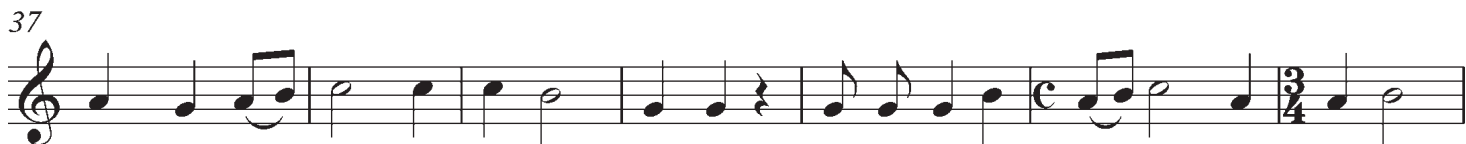
в дуб-ро - вонь-ці на зе-ле-нень - кій бе-ре - зонь-ці, на зе-ле-нень - кій

бе-ре - зонь-ці. 3. Не плач, Ма - ри - сю, й у ба - тень-ка, не плач, Ма-

ри - сю, й у ба - тень-ка, ще й на-пла - че - ся й у све - кор-ка.

4. Ще й на-пла - че - ся й у све - кор-ка, че-рез йо-го по-ро - ги сту-па -

ю-чи, че-рез йо-го по-ро - ги сту-па - ю-чи, бать-ко-ву рос - куш

спо - ми-на - ю-чи, бать-ко-ву рос - куш спо - ми - на - ю-чи.

1. Не куй, зозуле, в темнім лісі, (2)
Ще й накуєся в дубровоньці.
 2. Ще й накуєся в дубровоньці
На зелененькій березоньці. (2)
 3. Не плач, Марисю, й у батенька, (2)
Ще й наплачєся й у свекорка.
 4. Ще й наплачєся й у свекорка,
Через його пороги ступаючи, (2)
Батькову роскуш споминаючи. (2)
- [11, № 173 (656)]

Коментар А. Іваницького.

У весільних піснях у запису К. Квітки «Не куй, зозуле, в темнім лісі» й «Ой столи ж мої тисовії» привертає увагу однотипна побудова строфіки: перший рядок у першій та третій строфах співають двічі, у другій строфі — двічі другий рядок, а четверта строфа — трирядкова, де двічі співають другий і третій рядки. Отже, у цих двох піснях послідовно дотримано однакової форми. Вона містить ознаки такої складної будови, що переростає куплетну (та строфоїдну) форму і змушує більш пильно ставитися до зародків великої пісенної архітектури, розкиданих у строфіці фольклору. Варто наголосити, що типологічна тотожність мелодій, ладу та ритміки обох пісень не мають ніякого стосунку до вказаної однотипності строфічної побудови. При цьому зміст поетичного тексту пісень абсолютно різний. До того ж і виконують їх, напевно, у різних обрядових обставинах.

У К. Квітки відповідних вказівок немає. Проте М. Шубравська, розміщуючи пісні за обрядовими подіями, подала пісню «Не куй, зозуле, в темнім лісі» в рубриці «Вечеря у молодой перед від'їздом її до свекрухи», а пісню «Ой столи ж мої тисовії» — у рубриці «Коли молоду забирають» [2, с. 385, 429].

Зрозуміло, це не бездоганний доказ. Однак брати до відома думку досвідченого філолога-фольклориста цілком припустимо. Свого часу я працював з М. Шубравською і можу засвідчити її відповідальне ставлення до формування тематичних рубрик упорядкованих нею збірників.

Можна також поглянути на щойно сказане з методологічних позицій. Наведений приклад належить до сфери «декодування» історичної інформації. Звичайно, думка фахівця (М. Шубравської) — не емпіричний факт, засвідчений польовим записом. Проте за мірою доказовості більшість декодованих явищ укладаються у своєрідний ланцюжок: з фактів абсолютних (які в гуманітарних дисциплінах трапляються доволі рідко) — до черги фактів з усе меншою мірою достовірності. Саме з такою тенденцією теоретик та історик культури змушений постійно мати справу. Завершуючи екскурс, процитую дотичну думку Л. Гумільова: «Достовірність потрібна завжди в певних межах, за якими вона стає безглуздою» [3, с. 353].

Спеціальний пошук та аналіз таких явищ, безумовно, збагатять уявлення дослідників не лише про фольклорну композицію, але й уможливають ідеї стосовно історії генезису структурного мислення та формотворення. Тут (як у нашому випадку) не банальні індивідуальна ініціатива співачки або випадковість. Загалом усе, що стосується генетичної проблематики, потребує звертання до підсвідомості. За висловом П. Тейяра де Шардена, не може постати те, чого не було в зародку⁹. Усесвітньо відомий археолог (і водночас теолог) був переконаний в одвічності не тільки матерії, але й мислення. А у фольклорі зберігаються прадавні сліди усіх процесів олюднення людини.

Ой столи ж мої тисовії

Allegro

1. Ой сто-ли ж мо - і ти-со - ви - ї, ой сто-ли ж, ой сто-ли ж ти-со -

-ви - ї, хто по-за ва - ми хо-ди - ти-ме? 2. Хто по-за ва - ми хо-ди -

16

-ти - ме, бі-ли об - ру - си сте-ли - ти-ме, бі-ли об - ру - си сте-ли -

24

ти-ме? 3. Ой не жу - ри - ся, мо - є ді - тят-ко, ой не жу - ри - ся,

31

мо - є ді - тят-ко, єсть в ме-не доч - ка ще й мен - ша-я. 4. Єсть в ме-не

38

доч - ка ще й мен - ша-я, то по-за ни - ми хо-ди - ти-ме, то по-за

46

51

ни - ми хо - ди - ти - ме, бі - ли об - ру - си

сте - ли - ти - ме, бі - ли об - ру - си сте - ли - ти - ме.

1. Ой столи ж мої тисовії, (2)

Хто поза вами ходитиме?

2. Хто поза вами ходитиме,

Біли обрусилитиме? (2)

3. Ой не журися, моє дітятко, (2)

Єсть в мене дочка ще й меншая.

4. Єсть в мене дочка ще й меншая,

То поза ними ходитиме, (2)

Біли обрусилитиме. (2)

[11, № 174 (657)]

*Записи і транскрипції Марії Пилипчак 1986 року
(до друку подано вперше)*

Про історію с. Батарей та Берестейщини розповів український мовознавець, професор Слов'янського педагогічного університету Василь Тихонович Горбачук: «Пісенний матеріал записано в с. Батарей Березівського

району Брестської області. Це — південно-західна частина сучасної Білорусі, яка межує з Волинською та Рівненською областями України. Етнічний склад населення — українці, але за паспортом — білоруси, так звані паспортні

білоруси. Себе ідентифікують як поліщуки, або “тутешні”. У середні віки ці землі належали до Галицько-Волинського князівства. Із часу занепаду Галицько-Волинської держави (середина XIV ст.) і захоплення її території іноземцями провадилася жорстка політика асиміляції місцевого українського населення. Спочатку — поляками, згодом — урядом царської Росії, СРСР і вже нині — білоруською владою.

Належність жителів Пінсько-Берестейського Полісся до українського народу [етносу. — А. І.] наукові кола ще в дореволюційний період не піддавали сумніву. Цей факт підтверджувався дослідженнями авторитетних фольклористів, етнографів, діалектологів того часу, зокрема академіком Ю. Карським у його фундаментальній праці “Білорусы”. На цій підставі територія Берестейщини в 1918—1921 роках перебувала у складі Української Народної Республіки. Тут урядування і шкільництво було налагоджене українською мовою. Згодом край загарбали пілсудчики, і впродовж 1921—1939 років він перебував у складі Польщі. У вересні 1939 року, після агресії СРСР і Німеччини проти Польщі, Поліське воеводство вольовим рішенням Кремля було включене до складу БРСР, а населення записане білорусами. Під час німецької окупації (1941—1944) Берестейщина адміністративно перебувала у складі Рейхскомісаріату України,

державними мовами було оголошено німецьку й українську. У Бресті виходила україномовна газета “Наше слово”, у багатьох селах функціонували українські школи. Після повернення радянської влади всі українські інституції знову були ліквідовані. Однак тут аж до 1953 року активно діяли підрозділи УПА, що мали неабияку підтримку місцевого населення.

З розпадом Радянського Союзу на Берестейщині посилювався рух за національне відродження: були створені Українське громадсько-культурне об’єднання Брестської області, Товариство “Просвіта імені Тараса Шевченка”, почали виходити газети “Голос Берестейщини”, “Берестейський край”, “Поліщукове слово”, у школах організовували україномовні групи. У Брестському педінституті функціонували українознавчі студії. Усі ці починання були заборонені й скасовані на їх підйомі.

Село з дивною назвою Батарей розкинулося між селами Судиловичі, Льовковичі, Ставки, Лісковичі, Бурки, Олесець та Чернякув (у с. Чернякув збереглася дерев’яна Свято-Миколаївська церква 1725 р.). За переказами, на місці сучасної Батарей нібито був редут і стояла гарматна батарея чи то часів російсько-шведської війни, чи часів війни з Наполеоном 1812 року. Спочатку це було лише урочище, де почали селитися люди, а потім виникло село».

КУПАЙЛА

Село Батарей Березівського району Брестської області. Співали: Горбачук Анастасія Йосипівна, 1905 р. н., Хомич Ганна Максимівна, 1906 р. н., Якубець Марія Семенівна, 1931 р. н., 4 кл., Омелюсік Анастасія Мико-

лаївна, 1924 р. н., 4 кл. польської школи, Омелюсік Надія Антонівна, 1937 р. н., 4 кл., Гурина Валентина Іванівна, 1937 р. н., 10 кл. та ін., Микола Степанович Домино, 1930 р. н., освіта 4 кл. Усього — 12 осіб.

Типер — Купайла. в завтра — Ян

♩ = 200

1. Ти - пер Ку - пай-ла, в зав-тра Ян, ти-пер Ку - пай-ла, в зав-тра...

9

2,4,5. По - шли ди - воч-ки в зе - льо-ний гай, по-шли-ди - воч-ки в зе - льо-

16

ний... 3. А хлоп-чи - ки Пит - ра жда-ти, а хлоп-чи - ки Пит-ра ждат...

25

6. Си - ра-мас - ла по - прош-та-ли, си-ра-мас - ла по-куш - тал...

1. Типер — Купайла, в завтра — Ян,
Типер — Купайла, в завтра...
2. Пошли дивочки в зельоний гай,
Пошли дивочки в зельоний...
3. А хлопчики Питра ждати,
А хлопчики Питра ждат...
4. Дивочки арди не нарвали,
Дивочки арди не нарвал...
5. Хлопчики Питра не дождали,
Хлопчики Питра не дождал...
6. Сира-масла попроштали,
Сира-масла покуштуал...

Коментар А. Іваницького.

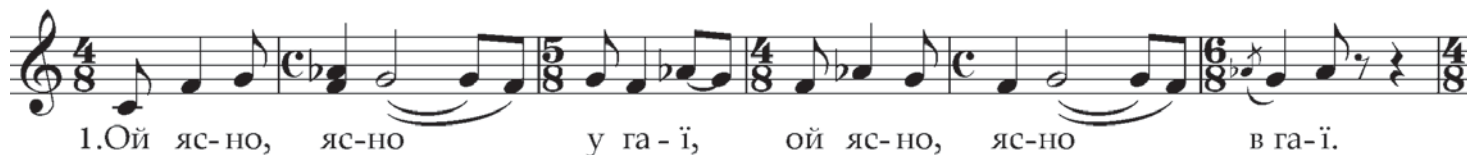
Фінальна гармонічна секунда у третій строфі пісні «Типер — Купайла, а завтра — Ян» виникла з тієї причини, що хтось із співаків не сприймав кінцевий тон на ноті *соль* за устій як такий. «Європеїзований» слух віддає перевагу в цій мелодії тонічній функції ноти *фа*. Таким чином, секунда *соль—фа* може засвідчувати наявність серед співаків гурту як осіб із традиційним ладовим чуттям, так і осіб з «європеїзованим» слухом. Отже, ця незначна деталь може вказувати як на залишки гетерофонного багатоголосся, так і на руйнування традиції. Такі явища потребують спеціальної дослідницької уваги.

ВЕСІЛЛЯ

Виконавці ті ж. Заспівував та був за свата Микола Степанович Домино, 1930 р. н., освіта 4 кл.

Ой ясно, ясно у гаї

$\text{♩} = 200$

1. Ой яс-но, яс-но у га-ї, ой яс-но, яс-но в га-ї.

2. Ще й бу-де яс-ній у се-лі, ще й бу-де яс-ній
3. Ве-зем ки-тай-ку си-ну-ю, ве-зем ки-тай-ку
5. Не так си-ле-ю- за гро-ши, не так си-ле-ю-

у се-лі.
си-ну-ю,
за гро-ши.
4. Звин-ча-ли Га-ліч-ку
6. Що ї-є І-ван-ко

си - ле - ю, звин-ча-ли Га - ліч - ку си - ле - ю.
хо - ро - ший, що ї - є І - ван - ко хо - ро - ший.

1. Ой ясно, ясно у гаї,
Ой ясно, ясно в гаї,
2. Ще й буде ясній у селі. (2)
3. Везем китайку сину, (2)
4. Звинчали Галічку силою. (2)
5. Не так силою — за гроши. (2)
6. Що їє Іванко хороший. (2)

Бляжте, бляжте, ясніє зори над нами

♩ = 100

1. Бляж - те, бляж- те, яс-ни-є зо-ри над на-ми, бляж-те, бляж-те,

яс-ни-є зо-ри над на - ми. 2. Руш - те, руш-те, во-ро-ни ко - ни

под на - ми, руш-те, руш-те, во ро-ни ко-ни под на - ми.

3. Спуд ге-те-ї го- ронь-ки кру-те -ї, спуд ге-те-ї го - ронь-ки

кру - те - ї. 4. Спуд ге - те - ї цер - ков - ки свя -

те - ї, спуд ге - те - ї цер - ков-ки свя-те - ї.

1. Бляжте, бляжте, ясніє зори над нами. (2)
2. Руште, руште, ворони кони под нами. (2)
3. Спуд гетей гороньки крутей. (2)
4. Спуд гетей церковки святей. (2)

Чути, зачути в зельной рути

♩ = 220

1,3,4. Чу - ти, за - чу - ти в зе-льо-ной ру - ти, чу-ти, за - чу - ти

в зе - льо - ной рут... 2,5,6. Пла - ка - ла Га - ліч - ка,
ві - но - чок в'ю - чи, пла - ка - ла Га - ліч - ка, ві - но - чок в'юч...

1. Чути, зачути в зельно́й руті,
Чути, зачути в зельно́й рут...
2. Плакала Галічка, віночок в'ючи,
Плакала Галічка, віночок в'юч...
3. Почув Сашічка, коня ведучи,
Почув Сашічка, коня ведуч...
4. — Чого, серденько, так горько плачеш,
Чого, серденько, так горько плач...
5. — В тебе, молодого, родини много,
В тебе, молодого, родини мног...
6. В мене, молодєї, подарков мало,
В мене, молодєї, подарков мал...

Коментар А. Іваницького.

Наспів «Чути, зачути в зельно́й руті» — приклад малотерцевого трихорду із субквартою. К. Квітка оліготонні тоноряди (трихорди обсягом малої або великої терції) вважав найдавнішими, а не тетрахорди, як доводив П. Сокальський. Дóказові цієї тези присвячено статтю К. Квітки [див.: 9]. Особлива історична цінність весільних наспівів із с. Батарєя полягає саме в архаїці їх тонорядів.

Гелічка ходить, низенько клонить

$\text{♩} = 200$

Одна

1. Ге - ліч ка хо - дить, ни-зень-ко кло - нить, мо-ло-да хо-дить, ни-зень-ко клон...

5 *Всі*

Ге-ліч-ка хо-дить, ни-зень-ко кло - нить, мо-ло-да хо-дить, ни-зень-ко клон...

9

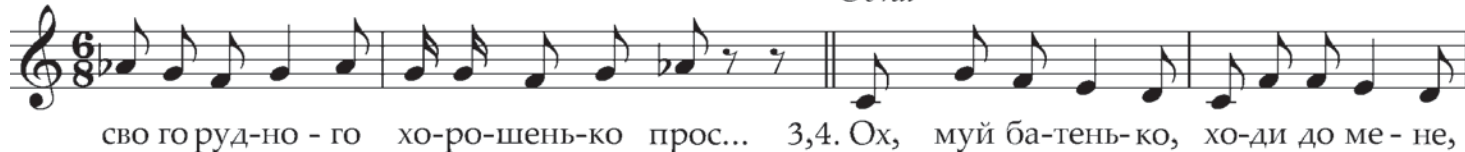
2. Сво - го ба - тень - ка хо-ро-шень-ко про - сить, сво - го руд - но - го

12 *Всі*

хо-ро-шень-ко прос... Сво го ба- тень - ка хо-ро-шень-ко про - сить,

15 *Одна*

сво го руд-но - го хо-ро-шень-ко прос... 3,4. Ох, муй ба-тень-ко, хо-ди до ме - не,

Всі

ох, муй руд-нень - кий, хо - ди до мень... Ох, муй ба - тень - ко,

хо - ди до ме - не, ох, муй руд-нень-кий, хо - ди до мень...

1. Гелічка ходить, низенько клонить ¹⁰,
Молода ходить, низенько клон...
2. Свого батенька хорошенько просить,
Свого рудного хорошенько прос...
3. Ох, муй батенько, ходи до мене,
Ох, муй рудненький, ходи до мень...
4. Ходи до мене, споможи мені.
Ходи до мене, споможи мень...

Коментар А. Іваницького.

Наспів «Гелічка ходить, низенько клонить» побудовано на двох ладоінтонаційних поспівках. Такти 1–4 — іонійський тетрапентахорд, такти 5–8 — малотерцевий трихорд із субквартою. Це зразок «доладового» мислення (у європейському розумінні). Архаїчне музичне мислення оперувало вузькоамбітусними поспівками, і немає підстав тлумачити перший, у нашому прикладі, тетрапентахорд як «мажор», а другий, малотерцевий трихорд, як «мінор». У даному разі простежуємо почергове вживання тетрапентахорду і малотерцевого трихорду. Прикметно, що тетрапентахордом користується заспівувач, а трихордом — гурт.

У пісні виразно простежуються ті особливості творення «мелодії», які були властиві античному мисленню і які опрацьовані в античній теорії музики, а в середні віки ними і надалі послуговувалися в католицькому церковному співі. Щодо православного співу, то він також, звичайно, базувався не на логізованих мелодіях, а на серіаціях схожої будови вузькоамбітусних поспівках. У фольклорі, а також від античності і до середньовіччя, спів і формотворення засновувалися на дискретності мелодії, зразком цього є весільна пісня «Гелічка ходить...» та інші пісні з Берестейщини (зрозуміло, не тільки звідти). Дискретність у даному разі — поєднання неорганічно (тобто не формально-логічно) споріднених поспівок, де кожна відособлена від іншої. Відтак вони створюють не наспіви «широкого дихання» (властивого мелодії VIII — XIX ст.), а різного роду серіації (ряди, повторення схожого) [див. докладніше: 8, с. 140–142], на яких було засноване архаїчне музичне мислення ¹¹.

Схожу будову має мелодія «Наші сватове — богатирове»: у сольному заспіві — мажорний пентахорд, у гурті — малотерцевий трихорд із субквартою.

Наші сватове — богатирове

$\text{♩} = 220$

Один

1. На - ші сва-то - ве — бо-га-ти-ро - ве, на-ші-сва-то - ве — бо-га-ти-ров...

Всі

На-ші сва-то - ве — бо-га-ти-ро - ве, на-ші сва-то - ве — бо-га-ти-ров...

9 *Один*

2. По міс-ту хо-ди - ли во-ли во- ди - ли, по міс-ту хо-ди - ли, во-ли во- дил...

13 *Всі*

По міс-ту хо- ди- ли, во-ли во- ди - ли, по міс-ту хо-ди-ли, во-ли во- дил...

17 *Один*

3. За ти - ї во - ли по ти-ся-чі бра - ли, за ти - ї во - ли по ти-ся-чі брал...

21 *Всі*

За ти-ї во - ли по ти-ся-чі бра - ли, за ти-ї во-ли по ти-ся-чі брал...

25 *Один*

4. За ти-ї ти-ся - чі бра-ти куп- ля - ли, за ти-є ти-ся - чі бра-ти куп- лял...

29 *Всі*

За ти-ї ти-ся- чі бра-ти куп- ля - ли, за ти-є ти-ся-чі бра-ти куп- лял...

1. Наші сватове — багатирове,
Наші сватове — багатиров...¹²
2. По місту ходили, воли водили,
По місту ходили, воли водил...

3. За тії воли по тисячі брали,
За тії воли по тисячі брал...
4. За тії тисячі брати купляли,
За тії тисячі брати куплял...

Ми свахи довго ждали

$\text{♪} = 200$

1,2. Ми сва - хи дов - го жда-ли, ми сва - хи дов - го ждал...

3,4. Ко - ро-вай-ця ни ка - ча-ли, ко-ро - вай - ця ни ка- чал...

5. В фар - туш - ку ко - ро - вай кру - тим, в фар - туш - ку ко - ро - вай крут...

6. З ве - лі - ке - ю за - тич - ке - ю, з ве - лі - ке - ю за - тич - кей...

1. Ми свахи довго ждали,
Ми свахи довго ждал...

2. Ми свасі ради стали,
Ми свасі ради стал...

3. Коровайця ни качали,
Коровайця ни качал...

4. Дикі кози крикливії,
Дикі кози крикливій...

5. В фартушку коровай крутим,
В фартушку коровай крут...

6. З великею затичкею,
З великею затичкей...

Свьокор невесту поздоровляє

$\text{♩} = 200$

Одна

1,2. Свьо - кор ни - вес - ту по - здо - ров - ля - є, свьо - кор ни - вес - ту по - здо - ров - ляй...

Всі

Свьо - кор ни - вес - ту по - здо - ров - ля - є, свьо - кор ни - вес - ту

по - здо - ров - ляй... 3. Бо по мо - йум по - лю ко - ни сто - я - ли, бо по мо - йум по - лю

ко - ни сто - ял... Бо по мо - йум по - лю ко - ни сто - я -

ли, бо по мо - йум по - лю ко - ни сто - ял...

1. Свьокор невесту поздоровляє,
Свьокор невесту поздоровляй...¹³

2. — Ни будь, невеста, вельми хворсива,
Ни будь, невеста, вельми хворсив...

3. Бо по мойум полю кони стояли, | (2)
Бо по мойум полю кони стоял...

Заплати, Іванку, за провуд

♩ = 220

Один

3 1. За - пла - ти, І - ван - ку, за про - вуд, за - пла - ти, І - ван - ку, і за про - вуд,
Всі Один

5 за - пла - ти, І - ван ку, за про - вуд, за - пла - ти, мо - ло дий, за про - вуд. 2. Бо

зав - тра ни пу - щу на свуй двур, бо зав - тра ни пу - щу на свуй двур,

зав - тра ни пу - щу на свуй двур, бо зав - тра ни пу - щу на свуй двур.

3. Зам - кну бра - му і зам - ка - ми, зам - кну бра - му і зам - ка - ми,

зам - кну бра - му зам - ка - ми, ой зам - кну бра - му

1)

а са - ма пой - ду з див - ка - ми, Один

зам - ка - ми, а са - ма пой - ду з див - ка - ми,

са - ма пой - ду з див - ка - ми, ой са - ма пой - ду з див - ка - ми.

1) правка-реконструкція 12 і 13 тактів

зам - кну бра - му зам - ка - ми, а са - ма пой - ду з див - ка - ми.

1. Заплати, Іванку, за провуд, (3)
Заплати, молодий, за провуд.
2. Бо завтра ни пуцу на свуй двур, (2)
Завтра ни пуцу на свуй двур,
Бо завтра ни пуцу на свуй двур.
3. Замкну браму і замками, (2)
Замкну браму замками,
Ой замкну браму замками.
4. А сама поїду з дивками, (2)
Сама поїду з дивками,
Ой сама поїду з дивками.

Коментар А. Іваницького.

Мелодію «Заплати, Іванку, за провуд» мною перетрактовано від другої строфи з урахуванням принципів авторської нотації першої

строфи (враховано наявність затактів і тактування за пісенними віршами).

У тринадцятому такті транскриптор (М. Пилипчак) засвідчила цікаве явище: соліст вступає не після закінчення попередньої строфи, а на другій долі — раніше. Таке в живій традиції трапляється, і явище не виняткове. Однак третя строфа від цього виявилася деформованою (не кажучи вже про вертикаль, яку побудовано з випадкових співзвуч). Я подав у виносці нотним петитом реконструкцію цього місця третьої строфи, як вона мала би мати вигляд за аналогією з попередніми строфами. Те, що М. Пилипчак транскрибувала цей момент дефектного виконання, — варто схвалити. Такі речі (як й інші «несподіванки») є приводом для глибшого пізнання психології народного співу, зокрема гуртового.

Типер у нас аньольськое¹⁴ весіле

♩ = 160

1. Ти - пер у нас а-ньоль-сько - є ве-сіл - ле, ти-пер у нас а-ньоль-сько є ве-сіл - ле.

2. Про - сить Го-ліч-ка по-аньоль-сько-му за - гра - ти, мо ло-да про-сить по-аньоль-сько-му за - гра- ти.

3. Чи не пуй-де не пуй-де да муй ба - тень - ко гу - ля - ти, чи не пуй - де да муй ба - тень - ко, — пой - ду я, як не пуй - де

да муй ба - тень - ко гу - ля - ти? 4. Чи да муй рід - нень - кий, — пой - ду я.

1. Типер у нас аньольськое весіле. (2)
2. Просить Голічка по-аньольському заграати,
Просить молода по-аньольському заграати.

3. Чи не пуйде да муй батенько гуляти,
Чи не пуйде да муй рудненький гуляти?
4. Як не пуйде да муй батенько, — пойду я,
Як не пуйде да муй рудненький, — пойду я.

Сватоньку, наш батеньку

♩ = 160

1. Сва - тонь-ку, наш ба-тень-ку, сва - тонь-ку, наш ба-теньк... 2. Пус - кай нас до-

до-монь-ку, пус - кай нас до - до-моньк... 3. До - рож-ка ни трап-на-я, до-

рож-ка ни трап-най... 4. Коб ми тут не зблу-ди-ли, коб ми тут не зблу-дил...

1. Сватоньку, наш батеньку,
Сватоньку, наш батеньк...
2. Пускай нас додомоньку,
Пускай нас додомоньк...¹⁵

3. Дорожка ни трапная,
Дорожка ни трапнай...
4. Коб ми тут не зблудили,
Коб ми тут не зблудил...

Теща зятя злякалася

♩ = 200

1-2. Те - ща зя - тя зля - ка - ла - ся, те - ща зя-тя зля-ка - ла - ся.

3-7. - По - стой, те - що, не ля-кай-ся, по - стой, те-що, не ля-кай - ся.

1. Теща зятя злякалася¹⁶.
2. Да за двері сховалася.
3. — Постой, тещо, не лякайся,
4. Ни много нас приїхало:

5. Сімсот сватов, окрім братов,
6. А ще й сваночка сімліточка
7. Поміж нами, як квіточка.

Примітки

¹ К. Квітка записав від Ганни Козицької 22 пісні, що характеризує її як досить поважного носія фольклору. Вона мала знати набагато більше, але, як свідчить польова практика, без тривалої роботи зі співаками значна частина репертуару залишається невиявленою. Напевно, після від'їзду з рідного села, Ганна Козицька не мала змоги впродовж останніх 30–35 років відсвіжувати в пам'яті пісні, засвоєні за роки її дівування.

² У виданні 2005 року [див: 11] пісню надруковано з помилками, тому в даній публікації подаємо її за першодруком – від 1922 року [див: 10, № 189].

³ Останні три рядки в першому і другому куплетах співають двічі.

⁴ Для прикладу подано схематичну нотацію першого рядка «Проші», а далі – лише текст [див.: 7, с. 175].

⁵ Кожен рядок пісні співають двічі.

⁶ Наприклад, у варіанті під упорядкуванням М. Шубравської, А. Іваницького, В. Бучель [див.: 1, № 219; 2, № 410, № 411].

⁷ «Перфект – дієслівна форма в індоєвропейських мовах, що виражає дію, закінчену в минулому, результат якої наявний і в момент мовлення» [14, с. 426].

⁸ А. Завальнюк – фундатор музею композитора в с. Марківка Теплицького району, що на Вінниччині; викладач, дослідник, науковець, автор багатьох публікацій, книг та монографій [зокрема див.: 5, 6].

⁹ Буквально ця думка звучить так: «Ніщо у світі не може знеацька з'явитися наприкінці, після

ряду еволюційних переходів (хоча б найрізкіших), коли б воно приховано не містилося на початку» [15, с. 66].

¹⁰ Кожну строфу співають двічі.

¹¹ Архаїчне мислення – це не мислення менш досконале нашого. Воно було сакральним, мало вихід на космос. Обрядовий фольклор зберігає елементи втраченої гармонії зі всесвітом.

¹² Кожен словесний рядок повторюють чотири рази: двічі – у мажорі, двічі – у мінорі.

¹³ Кожну строфу співають двічі.

¹⁴ Тобто «ангельське» весілля.

¹⁵ Другу й четверту строфи співають двічі.

¹⁶ Кожен рядок співають двічі.

Джерела та література

1. Весільні пісні : у 2 кн. – Київ, 1982. – Кн. 1. Полісся, Наддніпрянина, Слобожанщина, Степова Україна / упоряд., приміт. М. М. Шубравської ; нот. матеріал упоряд. А. І. Іваницький.

2. Весільні пісні : у 2 кн. – Київ, 1982. – Кн. 2. Волинь, Поділля, Буковина, Прикарпаття, Закарпаття / упоряд., приміт. М. М. Шубравської ; нот. матеріал упоряд. В. А. Бучель.

3. Гумилев Л. Н. Этногенез и биосфера земли. – Москва, 1993.

4. Жилко Ф. Т. Говори української мови. – Київ, 1958.

5. Завальнюк А. Ф. Микола Леонтович. Листи, документи, духовні твори. – Вінниця, 2007.

6. Завальнюк А. Ф. Українські літні обрядові пісні. – Вінниця, 2008.

7. Іваницький А. І. Історична Хотинщина. – Вінниця, 2007.

8. Іваницький А. Історичний синтаксис фольклору. – Вінниця, 2009.

9. Квітка К. Первісні тоноряди // Первісне громадянство та його пережитки на Україні. – Київ, 1926. – № 3. – С. 29–84 (перевидання рос. мовою: *Квітка К. Избранные труды* : в 2 т. – Москва, 1971. – Т. 1 / сост. и коммент. В. Л. Гошовского. – С. 215–274).

10. Квітка К. Українські народні мелодії. – Київ, 1922.

11. Квітка К. Українські народні мелодії. Ч. 1. Збірник / упоряд. та зред. А. І. Іваницький. – Київ, 2005.

12. Квітка К. Українські народні мелодії. Ч. 2. «Коментар» / упоряд. та зред. А. І. Іваницький. – Київ, 2005.

13. Колесса Ф. М. Музикознавчі праці / підгот. С. Й. Грица. – Київ, 1970.

14. Словник іншомовних слів. Тлумачення, словотворення та слововживання / за ред. С. Я. Єрмоленка. – Харків, 2006.

15. Тейяр де Шарден П. Феномен человека. – Москва, 1987.